

vek., Sofia 1975; N. Beldiceanu, *Le timar dans l'état ottoman*, Wiesbaden 1980, s. 13-17, 102-104; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 288-297, 326-390; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990-94, I-VIII; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi* (haz. Midhat Sertoğlu), İstanbul 1992; *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: 1300-1914* (ed. Halil İnalcık – D. Quataert), Cambridge 1994; Nejat Göyünç, “Timar Tevcihleri Hakkında”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994): Bildiriler*, İstanbul 1995, s. 67-74; a.mlf., “Timar Ruznâme Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi”, *TTK Belleten*, LX/227 (1996), s. 127-138; D. Howard, *The Ottoman Timar System and its Transformation, 1536-1656* (doktora tezi, 1987), Indiana University; a.mlf., “The Life and Career of Ottoman Sipahi”, *Aspects of Altaic Civilization* (ed. D. Sinor), Bloomington 1990, III, 45-57; a.mlf., “The BBA Ruznâme Tasnifi: A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System”, *TSAB*, X/1 (1986), s. 11-18; a.mlf., “The Historical Development of Ottoman Imperial Registry (Defter-i Hakanî)”, *Ar.Ott.*, XI (1988), s. 213-230; a.mlf., “Ottoman Administration and the Timâr System: Şûret-i Kânunnâme-i 'Osmânî Berây-ı Timâr dâden”, *JTS*, XX (1996), s. 46-124; N. Moacanin, “The Complex Origins of the Bosnian Ocaklık Timar”, *Halil İnalcık Armağanı-I* (haz. Taşkın Taş – Sunay Aksoy), Ankara 2009, s. 142-167; Mustafa Akdağ, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, *DTCFD*, III/4 (1945), s. 419-429; Hamid Hadzibegić, “Rasprova Ali Čauša iz Sofije timarskoj organizaciji u XVII stoljeću”, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, II, Sarajevo 1947, s. 39-205; V. P. Mutafchieva, “Sur la caractère du timâr ottoman”, *AOH*, IX (1959), s. 55-61; Nedim Filipović, “Bosna Hersek'te Timar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususlar”, *İFM*, XV (1954), s. 154-188; a.mlf., “Ocaklık Timars in Bosnia Hertzegovina”, *POF*, XXX (1986), s. 149-180; M. Tayıp Gökbilgin, “Kanunî Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeâmet Tevcihi ile İlgili Fermanları”, *TD*, sy. 22 (1968), s. 37-43; İlhan Şahin, “Timar Sistemi Hakkında Bir Risale”, *a.e.*, sy. 32 (1979), s. 906-935; V. Boşkov, “Ein Nişan des Prinzen Orhan”, *WZKM*, LXXI (1979), s. 127-152; I. Beldiceanu-Steinherr, “Loi sur la transmission du timar (1536)”, *Turcica*, XI, Paris 1979, s. 78-102; a.mlf. v.dğr., “La crimée ottoman et l'institution du timar”, *AION*, XXXIX (1979), s. 523-562; Zeki Arkan, “Hamid Sancağındaki Timar Düzenine İlişkin Araştırmalar”, *TED*, XII (1982), s. 101-111; G. Veinstein, “L'hivernage en campagne, à propos des sipahi de Rumelia en 1559-1560”, *St.I*, LVIII (1983), s. 109-148; C. Römer, “Drei Urkunden Murâds III. Zu Timârangelegenheiten”, *Osm. Ar.*, sy. 12 (1992), s. 289-306; Halil Sahillioğlu, “Ze'âmet”, *İA*, XIII, 477-479.

HALİL İNALCIK

TİMBÜKTÜ

(bk. TİNBÜKTÜ).

TİMUÇİN

(bk. CENGİZ HAN).

TİMUR

(ö. 807/1405)

**Timurlu hânedanının kurucusu
ve ilk hükümdarı
(1370-1405).**

25 Şâban 736'da (8 Nisan 1336), on iki hayvanlı Türk takvimine göre Siçan yılının Keş (Şehrisebz) yakınlarındaki Hoca Ilgar köyünde doğdu. Babası yöredeki Barlas kabilesinin emîri Turagay, annesi Tekina Hatun'dur. Timur doğduğu sırada Çağatay Hanlığı çökmeye yüz tutmuştu ve hâkimiyet Cengiz Han soyundan gelen hanlardan çok kabile reislerinin elinde bulunuyordu. Batı Çağatay ulusunda beylik Barlaslar ve Celâyirli'lerin elinden çıkıp Karunaslar'ın (itibarlı olmayan, melez ve karışık) eline geçmişti. İlk defa 761 (1360) yılında adından söz edilen Timur, Çağataylar ve Moğollar arasındaki çatışmalara katıldı, sık sık saf değiştirdi. Yaran dokunacağını ümit ettiği kimselerle akrabalık bağları kurdu. Kendine müttelikler sağlamak suretiyle on yıllık mücadeleden sonra Mâverâünnehir'e hâkim olarak Semerkant'ta tahta oturdu (12 Ramazan 771 / 9 Nisan 1370). Onun başarısının en önemli sebebi bölgede kabileler arasındaki mücadeleler ve ciddi bir rakibinin bulunmaması idi. Kendisinin “Aksak” veya “Lenk” diye anılması da bu mücadele döneminde sağ kolu ve sağ bacağından yaralanmasından dolayıdır.

Timur hâkimiyeti ele geçirdiğinde İran parçalanmış haldeydi. Merkezi Herat olmak üzere Horasan'da Kertler, merkezi Sebzevâr (Beyhak) olmak üzere Horasan'ın batı taraflarında Serbedârîler, merkezi Cürçân olmak üzere Esterâbâd, Damgan ve Simnân yöresinde Toga Timurlular, merkezi Şiraz olmak üzere Fars ve Kirman taraflarında Muzafferîler, merkezi Bağdat olmak üzere Irâk-ı Arab, Irâk-ı Acem ve Azerbaycan bölgesinde Celâyirli'ler hüküm sürüyordu. 1380'de Serbedârîler, Toga Timurlular, Kertler ve Muzafferîler arasındaki mücadeleler yüzünden Horasan karışık bir durum arz etmekteydi. 1370-1372'de Fergana vadisine sefer yapan ve nüfuzunu bu yönde yaymaya çalışan, 1373'te Hârizm'e karşı harekete geçen Timur, hemen ardından Horasan'ın içinde bulunduğu bölgenin şartları zaptı için uygun görerek oğlu Mirân Şah'ı Horasan'a gönderdiği gibi kendisi de arkadan gidip Kertler, Toga Timurlular ve Serbedârîler'in varlığına son verdi. Horasan'a seferleri sırasında İran'ın vaziyetini daha yakından gören Timur 788'de (1386) buraya yürüdü.

“Üç yıllık sefer” diye anılan (1386-1388) bu harekât sırasında Mâzenderan, Luristan ve Gürcistan üzerinden Azerbaycan'a giderek Karabağ'a ulaştı. Onun Kuzey İran ve Azerbaycan'ı ele geçirmesi, vaktiyle Cuci uluslu ile İlhanlılar arasında olduğu gibi bölgede çatışmaların yeniden başlamasına yol açtı. Timur'un desteğiyle Altın Orda'da hâkimiyeti ele geçiren Toktamış Han ona karşı gelmeye başladı. Her ikisinin de zengin Azerbaycan'ı kendi istekleriyle terketmeyeceği açıktı. Toktamış Han, Kahire'ye Memlûk sultanına bir elçilik heyeti yollayıp Timur'un İran'da kuvvetlenmesi ihtimaline karşı onunla ittifak hazırlığına girişti.

1387 baharında Toktamış'ın askerlerinin Derbend'i geçerek Samur suyu kıyısına ulaşmaları karşısında Timur, oğlu Mirân Şah'ı bölgeye gönderdiyse de taraflar arasında ciddi bir çarpışma olmadı ve Toktamış'ın askerleri geri çekildi. Azerbaycan'a sevkettiği ordunun başarısızlığından sonra Toktamış Han, Timur'un yokluğundan yararlanıp doğruya doğru yöneldi. Timur bu sırada Güney İran'da Şiraz'ı kuşatmakla meşguldü; Toktamış, Siriderya kıyısındaki şehirleri ele geçirmeye kalkışınca Semerkant'a döndü. 793 (1391) yılı başında buradan hareketle Otrar, Yesi, Karaçuk, Sayram üzerinden bozkırı aştı ve Receb 793'te (Haziran 1391) Kundurca (Kunduzca) mevkinde Toktamış Han'ı yenilgiye uğrattı. Ardından daha önce boyun eğdiği halde yeniden muhalefete kalkışan İran'daki bazı yerli hükümdarlara karşı yürüdü ve 1392 yılı Haziran ayında “beş yıllık sefer” denilen (1392-1396) sefere çıktı. Ceyhun'u geçerek Mâzenderan ve Luristan yoluyla Şiraz'a varıp Muzafferîler hânedanına son verdi (795/1393); böylece Bağdat kapılarına dayandı. Bu sırada Anadolu'da ve Suriye kesiminde Memlûkler dışında kendisine ciddi rakip olabilecek bir güç yoktu. Osmanlılar Anadolu'da henüz tam anlamıyla hâkim durumda değildi. Sivas-Kayseri bölgesinde Kadı Burhâneddin, Osmanlılar'la savaş halini sürdüren Karamanoğulları, Doğu Anadolu'da Erzincan Emirliği ve Karakoyunlular, Maraş dolaylarında Dulkadiroğulları ve kuruluş aşamasındaki Akkoyunlular bulunuyordu. Hâkimiyetleri Malatya'ya kadar uzanan Memlûkler, Anadolu'daki siyasi gelişmelerde söz sahibi durumundaydı, fakat iç mücadeleler bu devleti de yıpratmıştı.

1393 yılı Ağustos ayında Timur'un Bağdat'a inmesi karşısında Osmanlı, Memlûk, Altın Orda ve Kadı Burhâneddin devletlerinde bazı tedbirler alınırken Anado-

TİMUR

lu beyliklerinde sevinç havası esmeye başlamıştı. Bağdat'ı ele geçirdikten sonra (20 Şevval 795 / 29 Ağustos 1393) kuzeye doğru hareket ederek Tikrit'e ulaşan Timur Erzincan emiri, Karamanoğlu, Dulka-diroğlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu beyleriyle Kadı Burhâneddin'e haber gönderip itaat etmelerini istedi, Memlük sultanına da bir elçilik heyeti yolladı. Ancak gelecek cevapları beklemeden kuzeye yöneldi; Musul, Mardin ve Diyarbekir'i aldı, Van gölü kuzeyindeki Aladağ'a ulaştı. Bu sırada Memlükler'e gönderdiği elçilerin öldürüldüğü haberini alınca Suriye'ye yürüme kararı aldı. Bu durumda tehlikeyi hisseden Kadı Burhâneddin ona karşı cephe kurmaya çalıştı. Yıldırım Bayezid, Memlük Sultanı Berkuk, Altın Orda Hanı Toktamış ve Kadı Burhâneddin arasında bir ittifak kuruldu. Timur bu ittifakı parçalamak amacıyla Sivas'a doğru ilerledi ve Erzurum'a ulaştı, ancak Toktamış'ın hareketini duyunca onun üzerine yürüdü. Timur'un amacı kuzeyde Toktamış ile güneyde Memlük Sultanlığı arasındaki bağı kesmektir. Zira 1394 ve 1395 yıllarında Toktamış Han bütün gayretini Berkuk ile sağlam münasebetler kurmaya sarfetmiş, Timur'un kendileri için aynı derecede tehlikeli olduğunu belirterek yardım istemişti.

Timur önce Gürcistan'da fetihlerde bulundu. 1394 yılı güzünde Kuzey Azerbaycan'da Şeki'de iken Altın Orda kuvvetlerinin Derbend'i geçip Şirvan yöresini yağmaladığı haberini aldı. Bunun üzerine Toktamış Han'a karşı yürüdü. 23 Cemâziyelâhîr 797'de (15 Nisan 1395) Terek ırmağı kıyısında yapılan savaşta kazandıysa da Toktamış'ı ele geçiremedi. Toktamış'ın kuvvet toplayarak yeniden mücadeleye girmesinden çekindiği için Özü (Dinyeper) ırmağı taraflarına gidip Toktamış'la iş birliği yapmış olan bazı kabileleri cezalandırdı; onları Balkanlar'a doğru sürdü ve kuzeye Ten (Don) ırmağına yöneldi. Moskova yakınlarına ulaşarak etrafı yağmaladı ve dönüş yolunda zengin şehirler olan Azak, Hacı Tarhan (Astarhan-Ejderhan) ve Berke Sarayı'nı yağmalayıp yaktı. Berke Sarayı'nda yapılan kazılarda bu yangının izlerine rastlanmıştır. Timur'un amacı bu seferle Altın Orda'ya kesin bir darbe indirmekti. Böylece Altın Orda Hanlığı'nı parçaladı. Ayrıca bu sefer Orta Asya, Güneydoğu Avrupa, Baltık ülkeleri ve Rusya bakımından önemli sonuçlar doğurdu; Ruslar'ın güçlenmesinin önü açılmış oldu.

Timur 1396 yılı güzünde Derbend, Azerbaycan ve İran üzerinden Semerkant'a döndü. Başşehrini dünyanın en büyük şehri

haline getirme düşüncesiyle fethedilen ülkelerden getirdiği mimar ve ustalara Semerkant'ın imarını emretti. Beş yıllık seferden sonra Hoten ve Çin taraflarına yönelme düşüncesiyle torunu Muhammed Sultan'ı hazırlık yapması için doğuya gönderdi. Ancak fikrini değiştirerek Hindistan'a gitmeye karar verdi. Bunun sebebi tam bilinmemekle beraber ileride yapmayı tasarladığı seferlerine maddi kaynak sağlama amacı taşıdığı söylenebilir. Nihayet "kâfirler ve putperestlerle cihad" adı altında Receb 800'de (Mart-Nisan 1398) Semerkant'tan hareket etti. O sırada Pencap ve Sind bölgeleri, merkezi Delhi olmak üzere Tuğluk Hükümdarı II. Mahmud Nâsırüddin Han'ın hâkimiyetindeydi. Timur yolu üstündeki Hindular'a ağır kayıplar verdi; ardından Delhi yakınında Tuğluk hükümdarı ile karşılaştı ve onu yenilgiye uğrattı, Delhi'de büyük bir yağma ve katliamda bulundu. Bol ganimet ve fillerle 29 Nisan 1399'da Semerkant'a döndü.

Timur'un Anadolu'dan çekilip Toktamış Han'ı yendikten sonra Hindistan'a yönelmesi kendisine karşı oluşturulan dörtlü ittifakın çözülmesine yol açtı. Timur, Toktamış'ı ikinci defa mağlûp ettiği sırada Şirvan'da iken Yıldırım Bayezid'e bir mektup göndererek Berkuk ile Kadı Burhâneddin'e haddini bildireceğini yazmış, zımnen ona ittifaktan ayrılmasını ihtar etmişti. Fakat ittifak üyeleri arasındaki bağlar gevşeyince müttefikler, Timur'u Anadolu ve Suriye üzerine yürümeye teşvik eden veya onunla iş birliği yapanlarla mücadeleye girdiler. Bu arada Karakoyunlular ve Celâyirli de eski yurtlarını elde etmek için Timurlular'la mücadeleye başlamışlardı. Kadı Burhâneddin'in 1398 yılında Timur'a taraftar olan Akkoyunlu Beyi Karayülük Osman Bey tarafından öldürülmesi bölgede sağlanan iş birliğinin sonunu getirdi. Yıldırım Bayezid'in Anadolu'da Karamanoğulları'na karşı giriştiği mücadele neticesinde Konya, Lârende ve Ak-saray gibi şehirleri ele geçirmesi, Kadı Burhâneddin'in öldürülmesiyle önce Amasya'yı, ardından Sivas'ı kendi topraklarına katması, 1399'da Memlük sultanının vefatı üzerine Fırat bölgesine inerek Malatya, Darende ve Divriği'yi işgal etmesi söz konusu ittifakın tam anlamıyla çökmesi demektir. Timur bu durumdan faydalana-caktı.

Hindistan seferinin ardından bir süre Semerkant'ta kalan Timur İran'a yöneldi. Kafkaslar'ın güneyindeki Gürcü ve Ermeniler'in yeniden etrafa saldırılarda bulunduklarını öğrenmiş, daha önce Hülâgû Han

tahtına gönderdiği oğlu Mirân Şah'ın uygunsuz davranışlarından haberdar olmuştu. Kadı Burhâneddin ile Berkuk'un ardarda ölümleri, Berkuk'un yerini çocuk yaştaki Ferec'in alması ve Memlük Devleti içindeki mücadeleler, Bayezid'in Anadolu'da birliği silâh zoruyla sağlamasının yarattığı hoşnutsuzluk Timur'un büyük bir güçle karşılaşmayacağını gösteriyordu. Timur, 8 Muharrem 802 (10 Eylül 1399) tarihinde "yedi yıllık sefer" diye adlandırılan (1399-1404) batıya doğru son seferine çıktı. 1399-1400 yılı kışını Karabağ'da geçirdikten sonra Bingöl'e ulaştı. Anadolu ve Suriye'yi istilâ etmek için siyasal ortam çok uygundu. Timur'un Azerbaycan'a gelmesiyle yurtlarını terkeden Karakoyunlu Yûsuf Bey ile Celâyirli Sultan Ahmed, Timur'un Sivas'a gitmek niyetinde olduğunu işittiklerinden Memlükler'e sığınmaya karar vermişler, ancak bu gerçekleşmeyince Timur'un Sivas'ı ele geçirmesinin ardından güneye doğru indiğini görüp Bayezid'e sığınmışlardı.

Timur ile Yıldırım Bayezid arasında gidip gelen elçiler herhangi bir anlaşma zemini oluşturamadı. Yıldırım Bayezid'in Timur'un müttefiki Mutahharten'in merkezi Erzincan'a yürümesi Timur'a Anadolu üzerine tasarladığı seferi için meşrû bir sebep hazırladı. Fakat Timur, emanla teslim olduğu halde bütün halkını kılıçtan geçirdiği Sivas'ı zaptettikten sonra önce

Timur'un Taşkent'teki heykeli

güneye Memlûkler'e yöneldi. Suriye'de Halep, Hama, Humus ve Dimaşk gibi şehirleri aldı. Memlûkler'e ağır bir darbe indirdi, ardından tekrar Tebriz'e döndü. Bu sırada Yıldırım Bayezid'e gönderdiği tehdit mektubunda kendi başarılarını sayıp döktü ve onun kendisine itaat etmesini istedi. Buna karşılık Bayezid de kendi soyunu ve zaferlerini sayarak savaş için hazırlığını bildirdi. Timur bu cevaba karşılı aralarında dostluk sağlanması gerektiğini, bu dostluğun kâfirlere karşı İslâm'ın gücünü arttıracığını yazdı; Bayezid'in oğullarından birini rehin olarak göndermesini ve kendisinin yolladığı hil'atı giymesini istedi. Bu açıkça Bayezid'in kendisine tâbi olmayı kabul etmesi anlamına geliyordu. Bu arada ordusunu takviye eden Timur, geride kalan son önemli rakibi Bayezid ile savaşa karar verdiğinden ona kabul edilemeyecek tekliflerde bulunmayı sürdürdü. Önceki talepleri yanında Anadolu beylerinden alınan yerleri eski sahiplerine geri vermesini, Kara Yûsuf'un kendisine teslim edilmesini istedi. Bayezid bütün teklifleri reddetti. Timur böylece Bayezid'i suçlayıp savaşın sorumluluğunu ona yükleme siyaseti izliyordu.

7 Şevval 804'te (10 Mayıs 1402) hareket eden Timur Kemah, Sivas, Kayseri, Kırşehir üzerinden gelip Ankara'yı kuşattı. Bu sırada Yıldırım Bayezid de Ankara'ya yaklaşmış bulunuyordu. Savaşın cereyan ettiği saha doğuda Çubuk çayı vadisi (Ankara Esenboğa Çubuk Hacılar köyü); batıda Kuşçudağı, Miredağı, Ova çayı, Kışlacık dere-si; kuzeyde Cankurtaran; güneyde Karacaviran, Kuşçudağı arasında kalmaktaydı. Asıl vuruşma, Çubuk çayından itibaren batıya doğru yaklaşık 6 km. kadar uzanan Kızılcaköy deresinde cereyan etti. Tarafların kuvvetleri hakkında değişik rakamlar verilmektedir. Osmanlı ordusunun 70.000 kişi, Timur ordusunun ise bundan daha fazla olduğu bildirilmekteyse de Timur'un ordusunun daha kalabalık oluşu dışında bu rakamlar güvenilir değildir. Savaşın günü için 27 Zilhicce 804 (28 Temmuz 1402) Cuma genelde kabul görmüştür. Timur, Ankara Savaşı'nda Osmanlı ordusunu mağlûp etti. Yeni ele geçirilmiş Anadolu beyliklerinin askerleri Timur'un yanındaki beylerinin tarafına geçmişti. Bozgun dan dolayı herkes bir an önce kendi yurtlarına dönmeye bakıyordu. Devlet ileri gelenlerinden her biri bir şehzadeyi yanına alarak kaçmış ve yalnız kalan Bayezid esir düşmüştü. Bu durum Osmanlı Devleti'nde büyük bir krize yol açacak ve fetret devri başlayacaktı.

Timur, savaşın ardından başta Bursa olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerine asker sevketti; kendisi Kütahya, Denizli, Aydın, Ayasuluk, Tire yoluyla İzmir'e gitti. XIV. yüzyılın ortalarından beri Türkler'in elinden çıkmış bulunan İzmir'i ve etrafındaki bazı kaleleri aldı, şehri Aydınoğulları'na bıraktı. Buradan Rumeli'ye geçmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Bizans İmparatoru Manuel Palaiologos'tan Rumeli'ye geçiş için gemi hazırlamasını istemişti. Manuel, Timur'un İstanbul üzerine yürüyeceği ihtimalini düşünerek elçi ve armağanlar gönderip bağlılığını bildirmişti. Fakat Timur bundan vazgeçti, İzmir'den tekrar doğuya döndü. Denizli'den Akşehir'e doğru yöneldiği sırada Yıldırım Bayezid'in Akşehir'de öldüğü haberini aldı (Mart 1403). Bir yıl kadar Anadolu'da kalıp Anadolu beyliklerini canlandıran Timur, Ankara Savaşı sırasında kendi saflarına geçen Orta Anadolu'daki Kara Tatarlar'ın büyük bir kısmını göçürerek Muharrem 807'de (Temmuz 1404) Semerkant'a döndü ve bu seferindeki zaferlerini kutlamak için toylar, ziyafetler düzenledi.

Artık sıra Çin'e gelmişti. Timur'u Çin üzerine bir sefere iten sebepler tam olarak belli değildir. Kendisi bunu müşriklere ağır bir darbe indirmek amacıyla açıklamıştı. 23 Cemâziyelevvel 807'de (27 Kasım 1404) Semerkant'tan ayrılarak Siriderya ırmağını buzların üstünden geçip Otrar'a vardı, fakat burada hastalanarak 17 Şâban 807'de (18 Şubat 1405) öldü ve Semerkant'taki türbesine defnedildi. Geriye iki oğlu Mirân Şah ile Şâhruh kalmış olmakla birlikte kendisi torunu Pîr Muhammed'i veliaht tayin etmiş, fakat buna rağmen kimse onun hükümdarlığını tanımamıştı. Delhi'den Moskova'ya, Çin'den İzmir'e kadar uzanan seferleri ve fetihlerine rağmen ölümünde vârislerine bıraktığı ülke o kadar geniş değildi. Ölümü oğulları ve torunları arasında şiddetli taht mücadelelerine yol açmış, sonunda küçük oğlu Şâhruh hâkimiyeti ele geçirmişti.

Büyük bir cihangir olarak tanınan Timur onunla görüşen Clavijo'ya göre sade görünüşlü, başında kürk başlığı bulunan azametli bir hükümdardı. Oldukça zeki ve kurnazdı. Her şeyden önce göçebe kabilelerin bağlılığını kazanıp zamana ve zemine göre değişen siyasî bünyeyi geliştiren, kalabalık orduları fetihlere yönelten etkili bir devlet adamı, askerî bir taktikçi ve strateji uzmanıydı. Daha başından itibaren durumunu güçlendirip meşruiyet kazanmak için kukla bir hanı tahta oturtup onun adına devleti idare etmek suretiyle

bir taraftan Cengiz Han soyunun destekleyicisi tavrını sürdürürken Cengiz Han soyundan bir kadınla (Saray Melik [Mülk] / Bîbî Hanım) evlenip "Küregen" (han güveyisi) unvanını kullanmaya hak kazanmıştı. Müslüman bir çevrede doğup büyüyen Timur eski Türk ve Moğol geleneklerini yaşatmaya çalışmış, bu arada töre / yasayı da ihmal etmemişti. İbn Arabşah'a göre yasayı şeriata tercih ediyordu ve bu yüzden bazı ulemâ tarafından kâfirlikle suçlanmıştı. Gerek kıssahanlardan dinledikleri gerekse ulemâ ile sohbetlerinden edindiği bilgilerle İslâm dini hakkında mâlûmat sahibi olmuştu. Ulemâya Sünnilik-Şiilik meselelerine dair tartışmalar yaptırır, bu tartışmalara bizzat kendisi de katılırdı.

Horasan'da Şîi Serbedârîler'in reisi Hâce Ali b. Müeyyed ile görüşmesinde Sünniliği destekleyen, Mâzenderan'da Şîi seyidlerini cezalandıran Timur, Şam bölgesinde Ali taraftarlığı tavrını takınmış ve Sünnîler'ce koyu bir Şîi diye nitelenmişti. Bir işi yapmak istediğinde kendini haklı göstermek için Kur'an'dan âyetler okuyabilecek derecede bilgiliydi. Tarihçi Nizâmeddîn-i Şâmî'nin naklettiği bir olay Timur'un düşüncesi hakkında fikir vericidir. Timur, İran ve Turan ülkesinden topladığı ulemâ ile İslâmiyet hakkında konuşurken eski devrin ulemâsının hükümdarları irşad ettiğini, gerekli uyarılarda bulunduğunu, kendilerinin ise bunları yerine getirmediğini söylemiş, buna karşılık onlar da kendisinin davranışları ile herkese örnek olup insanların öğütlerine ihtiyacı bulunmadığını belirtmişlerdi. Şeriatin yasaya üstünlük kazandığı oğlu Şâhruh zamanındaki tarihçilerin Timur'u olduğundan daha çok dindar gösterme eğilimi taşımaları tabiidir. Aslında din, onun için siyasî emellerine erişebilmek amacıyla kullandığı bir vasıttan başka bir şey değildi. Zaman zaman Hz. Ali taraftarı imiş gibi bir tavır takınmasına rağmen onun on iki imam Şiiliğine bağlılığını ileri sürmek için hiçbir delil yoktur. Sikkelerinde dört halifenin adı yer almakta, oğul ve torunları arasında Ömer ve Ebû Bekir adlarına rastlanmakta, ancak Ali adı hiç görülmemektedir.

Suferlerinin Türk-İslâm devletleri üzerine yöneltilmiş olmasından dolayı Timur ağır eleştirilere uğramıştır. Aslında bu faaliyetleri o dönemin hâkimiyet anlayışı düşünülmektedir. Cihan hâkimiyeti fikrine sahip bulunan Timur'un amacı o zamanın dünyasına kendi idaresini tanıtmaktır. Tarihçi Yezdi ona, "Dünya iki hükümdara yetecek kadar değerli ve

TİMUR

büyük değildir; Allah nasıl bir tane ise sultan da bir tane olmalıdır” sözünü isnat eder. Timur'un, hâkimiyetini kabul etmeyenlere çok sert ve zalimce davrandığına, İsfahan'dan Delhi'ye, Tebriz'den Sivas'a, Astarhan'dan Bağdat'a kadar ele geçirdiği bazı şehirlerde büyük tahribat ve katliam yaptığına dair dönemin kaynaklarına yansıyan birçok rivayet vardır. Hatta onun zulümlerine dair müstakil kitaplar yazılmıştır. Bütün eleştirilere rağmen Orta Asya göçebelerinin İslâmlaşmasında Timur'un büyük hizmetler gördüğü inkâr edilemez bir gerçektir. Hükûmranlığı süresince bütün gücü kendi elinde tutmuş, saygı duyduğu insanlardan, ulemâ veya şeyhlerden hiçbirinin siyasî bir gücünün bulunduğu görülmemiştir. İktidar ve fetih hırslını hiçbir zaman dizginleyememiş, seferlerini daima kendisi yönetmiş, çeşitli kabilelere mensup beylerin ve soylarının güçlenmesini önlemek için onları kontrol altında tutmuştur. Bu durum, ölümünden sonra haleflerinin hâkim olduğu bölgelerde hüküm sürmelerini güçleştirmiş, vârisini zor duruma sokmuş, vasiyetinin yerini getirilmesini de engellemiştir.

Timur'un teşkilâtçı bir lider niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Devlet teşkilâtı ve ordu sisteminde bunun izleri görülür. Bozkır kültürünün hüküm sürdüğü bölgelerden çok şehir kültürünün hâkim olduğu memleketleri ele geçirme amacını taşıyan Timur göçebelere hoş karşılanmayan

bir harekette bulunup Semerkant'ı başşehir yapmış ve burada binalar inşa ettirmiştir. Ele geçirdiği ülkelerden getirdiği usta ve sanatkârlara Semerkant civarında Dimaşk, Şiraz, Sultâniye ve Bağdat adlarını verdiği köyler kurdurmuş, şehrin dışında bağ ve bahçeler yaptırmıştır. Semerkant'ta Timur'un bizzat ilgilenecek inşa ettirdiği yapıların en muhteşemi Bibi Hanım Mescidi adı verilen Semerkant Camii'dir. Onun Semerkant'taki büyük yapılarından biri de Gök Saray olup daha çok devlet hazinesinin saklanması için kullanılmıştır. Kendisi ve hânedan mensuplarından bazılarının gömülü olduğu türbeyi de (Gûr-ı Emîr) Timur yaptırmıştır. Onun inşa ettirdiği eserlerin en önemlilerinden biri diğeri Ahmed Yesevî Hankahı'dır.

Yezdî'nin kaydettiğine göre Timur ülke içinde tarıma elverişli hiçbir yerin boş kalmasına razı değildi. Bu düşünceyle ele geçirilen ülkelerden birçok aşireti başka yerlere göçürerek o zamana kadar iskân edilmemiş yerleri iskâna açmış, Horasan'da Murgab, Azerbaycan'da Beylekân olmak üzere ülkenin pek çok yerinde kanallar kazdırmıştır. Anadolu'dan göç ettirilen 30.000 çadır Kara Tatar'ın çoğunu Isık Göl dolaylarında yerleştirmiştir. Clavijo'nun ifadesine göre Timur başşehirini dünyanın en mükemmel şehri yapmak için ticareti daima teşvik etmiştir. Bu düşünceyle 1402'de Fransa kralına gönderdiği mektupta karşılıklı ticaretin teşvik edilmesini, tüccarlara güçlük çıkarılmamasını, zira dünyanın tüccarlar sayesinde bayındır hale geldiğini yazmıştır.

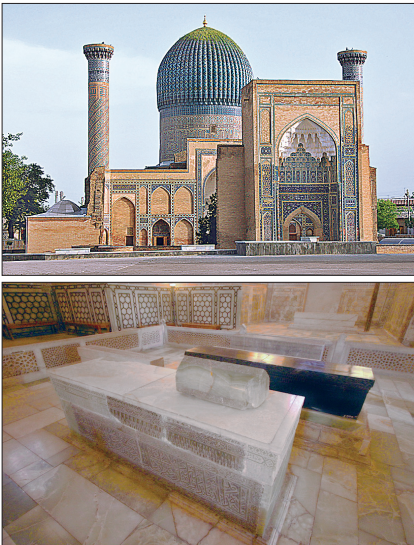
Timur, başarılarının yazılarak şahsının ölümsüzleştirilmesini arzu ettiğinden seferleri sırasında kâtiplerine Türkçe ve Farsça günlük tutturuyordu. Bu sebeple Nizâmîddîn-i Şâmî ve Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Ẓafernâme*'leri onun hayatı için en önemli kaynaklardır. Timur'un, ele geçirdiği ülkelerden Semerkant'a götürdüğü sanatkârlar içinde bazı müşikişinaslar da bulunuyordu. İbn Arabşah'ın Timur devri hânendeleri arasında saydığı Abdülâtîf Damganlı, Mahmud ve Cemâleddin Ahmed Hârizmî, Abdülkâdir b. Gaybî Merağalı olup Celâyirli sarayından getirilmişti. Bu dönemde müsikide özellikle iki kişinin adından üstat diye söz edilir. Bunlardan biri Endicanlı Yûsuf, diğeri Abdülkâdir-i Merâgî'dir. Timurlular devri resim sanatının kaynağı Bağdat, Tebriz ve Şiraz okullarıdır. Timur bu şehirleri ele geçirdikten sonra buralardaki sanatkârlardan bazılarını Semerkant'a götürmüş, daha sonra onlardan bir kısmı torunu Gıyâseddin Bay-

sungur tarafından Herat'ta toplanmıştı. İbn Arabşah, Timur devrinin en büyük nakkaşı olarak Bağdatlı Abdülhay Hâce'yi anmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Nizâmîddîn-i Şâmî, *Ẓafernâme* (nşr. F. Tauer), Prague 1937, I; a.e. (trc. Necati Lugal), Ankara 1949; Tâcû's-Selmâni, *Tarih-nâme* (trc. İsmail Aka), Ankara 1988, tür.yer.; R. G. de Clavijo, *Embassy to Tamerlane: 1403-1406* (trc. G. le Strange), London 1928, tür.yer.; Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârih* (nşr. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî), Tahran 1372 hş., I-II, tür.yer.; İbn Arabşah, '*Acâ'ibü'l-makdûr*, Kahire 1285; Şerefeddin, *Ẓafernâme* (Abbâsî); Abdürrezzâk es-Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn* (nşr. Muhammed Şefî), Lahor 1946-49, I-II, tür.yer.; Gıyâseddin Ali Yezdî, *Sa'âdetnâme yâ Rûznâme-i Gazavât-i Hindustân* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1379 hş., tür.yer.; M. M. Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie*, Bucharest 1942; W. J. Fischel, *Ibn Khaldûn and Tamerlane*, California 1952; Muînüddîn-i Natan-zî, *Müntehabü't-tevârih* (nşr. J. Aubin), Tahran 1336 hş., tür.yer.; H. Horst, *Timur und Hoga Ali*, Wiesbaden 1958; Abdülhüseyn Nevâî, *Esnâ ve Mükâtebat-ı Târihi-yi İran ez Timur ta Şâh İsmâ'îl*, Tahran 1341 hş., tür.yer.; K.-P. Matschke, *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz*, Weimar 1981; H. R. Roemer, "Timûr in Iran", *CHIR*, VI, 42-97; a.mlf., *Persien auf dem Weg in die Neuzeit: Iranische Geschichte von 1350-1750*, Beirut 1989; a.mlf., "Timurlular", *İA*, XII/1, s. 346-370; B. F. Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge 1989; a.mlf., *Timurlen: Türk Moğol Kültür Harmanında Bir İmparator* (trc. Zuhal Bilgin), İstanbul 2006; a.mlf., *Power, Politics and Religion in Timurid Iran*, Cambridge 2007; a.mlf., "Temür and the Problem of a Conqueror's Legacy", *JRAS*, VIII/1 (1998), s. 21-41; a.mlf., "Timur ve Hakimiyetin Sembolü" (trc. Musa Şamil Yüksel), *TİD*, XV (2000), s. 257-272; a.mlf., "Tamerlane's Career and its Uses", *Journal of World History*, XIII/1, Honolulu 2002, s. 1-25; a.mlf., "Timür Lang", *El²* (İng.), X, 510-513; J. E. Woods, *The Timurid Dynasty*, Bloomington 1990; a.mlf., "Timur's Genealogy", *Intellectual Studies on Islam: Essays Written in Honor of Martin B. Dickson* (ed. M. M. Mazzaoui - V. B. Moreen), Salt Lake City 1990, s. 85-126; a.mlf., "The Rise of the Timurid Historiography", *JNES*, XLVI/2 (1987), s. 81-108; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991; a.mlf., *Timurlular*, Ankara 1995; a.mlf., *Makaleler* (haz. E. Semih Yalçın - Şarika Gedikli), Ankara 2005, I, 9-12; a.mlf., *Timurlular Devleti Tarihi*, Ankara 2010; a.mlf., "Timur'un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi", *TTK Belgeler*, XI/15 (1986), s. 1-22; a.mlf., "Timur Sadece Bir Asker mi İdi?", *TTK Belleten*, LXIV/240 (2001), s. 453-466; a.mlf., "Timur, Din ve Ulemâ", *TTK Bildiriler*, XIV (2005), I, 107-111; T. Nagel, *Timur der Eroberer und die islamische Welt des späten Mittelalters*, München 1993; Jean-Paul Roux, *Timur* (trc. Ali Rıza Yalt), İstanbul 1994; Feridun Emecen, "İlk Osmanlı Kroniklerinde Timur İmajı", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 27-36; İsenbike Togan, "Türklerde Devlet Oluşum Modelleri: Osmanlılarda ve Timurlularda", a.e., s. 71-84; Halil Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı* (doktora tezi, 2005), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; J. Marozzi, *Timurlenke: İs-*

Timur'un Gûr-ı Emîr adlı türbesi ve içinden bir görünüşü (Semerkant)

İlâm'ın Kılıcı, Cihan Fatihî (trc. Hülya Kocaoluk), İstanbul 2006; M. E. Subtelny, *Timurids in Transsion*, Leiden-Boston 2007; Osman F. Sertkaya, "Timur Bek'in Toktamış Han'a 1391'de Yapmış Olduğu Seferin Arap ve Uygur Harfli Kitabeleri (Karsakpay Yazıtı)", *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler* (ed. Abdulvahap Kara – Ömer İşbirir), İstanbul 2007, s. 31-40; Claudio Rubini, "Samarkand. The City of the Timurid Power", a.e., s. 331-344; Mehmet Tezcan, "Timur Devrinde Din-Devlet İlişkileri ve Timur'un Din Adamlarına Bakışı", a.e., s. 419-450; Musa Şamil Yüksel, "Timur, Tarih ve İbn Haldûn", a.e., s. 89-106; a.mlf., *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara 2009; a.mlf., "Arap Kaynaklarında Timur", *Blig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 31, Ankara 2004, s. 85-126; a.mlf., "Dönemin Arap Kaynaklarına Göre 'Ankara Savaşı'", *TİD*, XXV/1 (2010), s. 351-369; M. Fuad Köprülü, "Yıldırım Bâyezid'in Esareti ve İntihanı Hakkında", *TTK Belleten*, I/2 (1937), s. 591-603; a.mlf., "Yıldırım Bâyezid'in İntihanı Meselesi", a.e., VII/27 (1943), s. 591-599; Zeki Velidi Togan, "Tımurs Osteuropolitik", *ZDMG*, LXXVIII (1958), s. 279-298; a.mlf., "Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma" (trc. İsmail Aka), *TD*, sy. 26 (1972), s. 75-84; A. A. Semenov, "Gûr-i Emir Türbesindeki Timur'un ve Ahfâdının Mezar Kitabeleri" (trc. Abdülkadir İnan), *TTK Belleten*, XXIV/93 (1960), s. 139-163; Yaşar Yücel, "Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar", a.e., XL/158 (1976), s. 249-285; XLII/166 (1978), s. 239-299; Ashirbek Muminov – Bakhtiyar Babadzhonov, "Amir Temur and Sayyid Baraka", *CAJ*, XLV/1 (2001), s. 28-62; Mustafa Daş, "Bizans Kaynaklarında Timur İmajı", *TİD*, XX/2 (2005), s. 43-58; Mustafa Kafalı, "Timur", *İA*, XII/1, s. 336-346; Halil İnalıcık, "Bâyezid I", *DİA*, V, 231-234.

İSMAİL AKA

TİMUR TÜRBEŚİ

(bk. GÛR-ı EMİR).

TİMURHİSAR

(bk. DEMİRHİSAR).

TİMURLULAR

Orta Asya
ve İran'da hüküm süren
İslâm hânedanı
(1370-1507).

Timur tarafından kurulduğu için onun adına nisbetle Timurlular şeklinde anılır. Timurlular, Semerkant merkezli geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Hânedanın egemenliğindeki ana coğrafya Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın payına düşen kısmı içine alır. Timur'un doğduğu tarihlerde (1336) Çağatay Hanlığı sarsıntı geçirmekteydi. Hâkimiyet Cengiz Han soyundan gelen hanlardan çok kabile reislerinin elinde bulun-

yordu. Timur 1370'te Mâverâünnahir'e hâkim olarak Semerkant'ta tahta oturdu. 782'de (1380) Ceyhun'u (Amuderya) geçip Horasan'a yaptığı, "üç yıllık sefer" diye anılan (1386-1388) askerî harekâtı sonucu Azerbaycan'ı ele geçirdi ve Irak'a kadar topraklarını genişletti. Daha sonra Altın Orda Hanlığı'nı parçalayarak bu kesime, oradan Anadolu ve Suriye'ye yönelip Bağdat'a kadar ilerledi, böylece çok geniş bir alanda hâkimiyet kurdu. Timur, 1399-1400 döneminde Memlûkler'i ve ardından Osmanlılar'ı yendi; bölgedeki eski beylikleri tekrar canlandırıp onlara egemenliğini kabul ettirdi. 807'de (1405) vefatı sırasında geride çok geniş sınırları olan bir imparatorluk bıraktı. Ancak kurduğu siyasî birlik hânedan mensupları arasındaki kavgalar yüzünden kısa sürede parçalandı ve yaklaşık bir asır sonra ortadan kalktı.

Timur'un ölümü büyük bir hâkimiyet mücadelesinin başlamasına yol açtı. Veliahtı Pîr Muhammed, oğlu Şâhruh ve Mîrân Şah'ın oğlu Halil Sultan hükümdarlıklarını ilân ederek saltanat mücadelesine girdiler. Semerkant'ı ele geçiren torunu Halil Sultan şehri muhafaza edemedi. 1409'da hâkimiyeti ele geçiren Timur'un küçük oğlu Şâhruh 823 (1420) yılına kadar batıda ciddi bir teşebbüste bulunamadı. Timur'un ölümünün üzerinden üç yıl geçmeden Karakoyunlular, Azerbaycan'da hâkim olmak suretiyle Timurlular için bir rakip haline geldiler. Öte yandan Ankara Savaşı'nın ardından parçalanan Osmanlı Devleti yeniden toparlanmıştı. Osmanlılar'ın Timur'un canlandırdığı Anadolu beyliklerine karşı tutumu da hoş karşılanmıyordu. Vaktiyle Timur'a olduğu gibi şimdi de Şâhruh'a Anadolu'ya gelmesi yolunda çağrılar yapılmıyordu. Zaman zaman Şâhruh'un, babasının daha önce ele geçirdiği yerleri yeniden istilâ edip Boğazlar üzerinden Balkanlar'a ve Kırım'dan tekrar Azerbaycan'a dönme niyetini taşıdığı söyleniyordu. Hem Ortadoğu'da gücünü göstermek hem de kendisine bir türlü baş eğmek istemeyen Karakoyunlular'a ağır bir darbe indirmek için Şâhruh 1420, 1429 ve 1434 yıllarında Azerbaycan'a ve Doğu Anadolu'ya kalabalık ordusuyla seferler düzenledi. İlk iki sefere Belh, Toharistan ve Fars valiliği yapan oğlu İbrâhim Sultan da katıldı. Ancak Karakoyunlu Türkmenleri meselesi onun sağlığında çözülemedi. Bu tehlike ileride daha da büyüyerek Cihan Şah zamanında Karakoyunlular'ın Timurlu topraklarının büyük bir kısmını ve Herat'ı ele geçirmelerine kadar vardı. Öte yandan devamlı şekilde Mâverâünnahir'e

akınlarda bulunan Özbekler (Şeybânîler), bu faaliyetlerini gittikçe arttırıp Şâhruh'tan sonra ortaya çıkan mirzalar arasındaki mücadelelerde faal bir rol oynadıkları gibi devleti ortadan kaldıran başlıca unsur oldular.

Şâhruh, 1446'da kendisine karşı ayaklanan torunu Sultan Muhammed üzerine gittiği sırada Rey yakınında öldü (12 Mart 1447). Şâhruh'un oğlu İbrâhim Sultan ve diğer erkek çocukları daha önce vefat etmişlerdi. Yerine oğlu Uluğ Bey geçti (1447-1449). Babası zamanında hâkimi bulunduğu Semerkant'tan başşehir Herat'a seyahatinden başka ülkenin diğer yörelerine gitmemişti. Babasının batıya yönelik seferlerine onun gönderdiği yardımcı birlikler katılıyor, fakat kendisi bölgesine yakın yerlerde cereyan eden savaşlarda bile yer almıyordu. Babasının sağlığında tek erkek evlât olduğundan veraset konusuyla ilgilenmemişti. İki yıllık saltanatı mücadeleler içinde geçti, oğlu Abdülatif tarafından öldürülünce ülkede karışıklıklar daha da arttı, devlet Herat ve Semerkant merkezli iki kola ayrıldı. Abdülatif devri (1449-1450) Uluğ Bey devriyle kıyaslanacak olursa din adamları için iyi, ahalî ve asker için kötü bir devir oldu. Onun suikast sonucu öldürülmesinin ardından İbrâhim Sultan'ın oğlu Mirza Abdullah (1450-1451) hapisten çıkarılarak tahta oturtuldu. Semerkant'ta Abdülatif'in şiddete dayanan idaresinden sonra nisbeten daha yumuşak bir dönem başladı. Uluğ Bey zamanındaki düzen âdeta geri geldi. Fakat devlet idaresindeki bu değişiklik özellikle din adamlarının yaşadığı Buhara'da hoş karşılanmıyordu. Abdülatif'in ölüm haberi üzerine şehrin daruga ve kadısı esir bulunan Ebû Said'i serbest bırakarak ona biat etmişlerdi. Ebû Said Mirza Han, Özbekler'den yardım sağlamak suretiyle Semerkant'a yürüdü ve Çağataylar'ı yenilgiye uğrattı, şehri ele geçirip tahta oturdu. Ebû Said Mirza Han'ın saltanatı ise (1451-1469) Uluğ Bey'in aksine din adamlarının hâkimiyet devriydi. Ebû Said, Semerkant'a Uluğ Bey'in değil Abdülatif'in öcünü almak üzere girmişti. Bundan sonra Semerkant'ta Uluğ Bey'in kırk yılı bulan hâkimiyeti yerine Ebû Said'in Taşkent'ten davet ettiği Nakşibendî şeyhi Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın yine kırk yıl sürecek olan mânevî hâkimiyeti başlamış oluyordu.

Türkistan'da bu olaylar cereyan ederken Horasan ve Irak-ı Acem'de Timurlu mirzaları arasındaki çekişmelerden yararlanan Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah, 862'de (1458) Horasan'a yürüyüp Herat'ı ele geçirdi. Cihan Şah artık sadece Mâ-